

Просторово-економічні концепції глобалістики: сутність, моделі та підходи

Юр'єва П.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет державної фіскальної служби України

Богдан С.В.

магістрант ННІ економіки, оподаткування та митної справи,
Університет державної фіскальної служби України

Вальдовський В.І.

магістрант ННІ економіки, оподаткування та митної справи,
Університет державної фіскальної служби України

У статті систематизовано наукову думку вчених-глобалістів, які досліджували просторово-економічні фактори глобалізаційних процесів. Проаналізовано наукові праці і концепції геоeкономіки. Розглянуто сучасні концепції, категорії прояву геоeкономічного простору.

Ключові слова: глобалістика, глобалізація, геоeкономіка, автаркія великих просторів, турбокапіталізм, світ-система, геоeкономічний простір.

Юрьева П.Б., Богдан С.В., Вальдовский В.И. ПРОСТРАНСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ГЛОБАЛИСТИКИ: СУЩНОСТЬ, МОДЕЛИ И ПОДХОДЫ

В статье систематизирована научная мысль ученых-глобалистов, которые исследовали пространственно-экономические факторы глобализационных процессов. Проанализированы научные труды и концепции геоeкономіки. Рассмотрены современные концепции, категории и формы геоeкономического пространства.

Ключевые слова: глобалістика, глобалізація, геоeкономіка, автаркія больших пространств, турбокапитализм, мир-система, геоeкономическое пространство.

Yuryeva P.B., Bogdan S.V., Valdovskiy V.I. SPATIALLY-ECONOMIC CONCEPTS OF GLOBALISTICS: ESSENCE, MODELS AND APPROACHES

The article systematized the scientific opinion of globalist scientists who investigated the spatial and economic factors of globalization processes. The scientific works and concepts of geoeconomics are analyzed. Contemporary concepts, categories and forms of manifestation of geoeconomic space are considered.

Keywords: globalization, globalizacija, geoeconomics, autarky of large spaces, turbo-capitalism, world-system, geo-economic space.

Постановка проблеми. Сучасне наукове трактування глобалістики та її категорій зазвичай містить два напрями, що органічно взаємодіють у міжнародній науковій практиці: вивчення глобальних проблем та вивчення процесів глобалізації. Поява зазначених напрямів у 60–80 рр. минулого століття характеризується подальшим стрімким розвитком та набуває форми становлення структур глобального політичного, економічного та культурного порядків у сучасному світі. Відповідно до цього, дослідження процесів глобалізації є одним із найважливіших напрямів сучасної наукової думки, зокрема, дослідження симбіотичного характеру просторово-економічних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження про зв'язок економіки, історії і географічного простору можна бачити у дослід-

женнях різних учених ХІХ–ХХ ст. в широкому діапазоні: від А. Смітта [1], К. Жана і П. Савона [2], Ф. Моро-Дефаржа [3], Ф. Ліста [4], І. Валлерстайна [5], Ф. Броделя [6] Е. Люттвака [7–8] до Е. Кечетова [9] та О. Неклесси [10]. Однак основним недоліком дослідження глобалізації та її категорій є те, що поруч з емпіричним вивченням процесів, що характерні для сьогодення, часто конструюються нормативні моделі, які передбачають неминучість інтеграції окремих факторів чи елементів, що становлять вимір сучасної глобалістики. Зокрема, одними з таких факторів є просторові та економічні, які утворюють якісно новий напрям наукових досліджень глобалізаційних процесів – геоeкономіку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз наукової думки, що характеризує глобалізацію з погляду геоeкономіки на

основі просторово-економічних факторів та параметрів.

Виклад основного матеріалу. Геоэкономика як напрям соціально-економічних наук сформувалася в середині ХХ століття на стику економіки і політології. У сучасній доктрині геоэкономичних концепцій прийнято розрізняти три основні моделі, зображені на рис. 1.

Ліберальна та консервативно-радикальна модель опису геоэкономичної структуризації світу протиставні одна одній у базовому розумінні природи світових економічних процесів. Ліберали зазначають, що економічна активність пов'язана із прагненням до якісної однорідності в просторовій структурі світу. Натомість консервативно-радикальна модель припускає, що функціонування світової економіки неможливе без якісної неоднорідності соціально-економічних просторів, тобто без панування одних над іншими. Водночас обидві моделі несуть у собі потужний нормативно-ідеологічний заряд. «Змішана» модель має емпіричний характер. Вона синтезує ідеї економічної однорідності та неоднорідності. При цьому структуроутворююча діяльність передбачає відношення несумісних тенденцій до гомогенізації або ієрархізації. Йдеться вже не йде про рівну вигоду або експлуатацію, які метафізично «вбудовані» в саму природу міжнародного розподілу праці. Сама історія створює ті або інші структури, що характеризуються більшою чи меншою рівномірністю розподілу економічних можливостей. Розглянемо наукові думки кожної із зазначених моделей більш детально.

Перші прояви геоэкономичних досліджень та формування ліберальних моделей спостерігаються в теорії про природу та причина багатства народів класика англійської політекономії Адама Сміта, в якій зазначається, що обмін між державами взаємовигідний в будь-якому разі, тому що веде до більш ефективного розподілу праці та використання порівняльних переваг [1]. Однак у своєму аналізі поділу праці він практично не звертав уваги на територіальні аспекти взагалі. Соціально-економічний простір для А. Сміта був однорідним; неоднорідність існувала лише в розподілі порівняльних переваг природного характеру.

Надалі визнання емпірично спостережуваної нерівності просторів світу ліберальні економісти зазвичай пояснювали нерівномірністю модернізації. Нерозвинені території поступово зрівнюються з більш розвиненими. При цьому світова торгівля якраз сприяє розвитку бідних країн. Таким чином, просторова неоднорідність політичних структур як би «нівелюється» тимчасовим фактором: деякі території «пішли» далі в часі. «Відсталі» території завдяки інтенсивному спілкуванню з передовими «наздоженуть» це відставання.

Концепція геоэкономики активно розроблялася в Італії К. Жаном і П. Савоною. Вони вважали, що головну загрозу державі як інтегратору нації в умовах розмивання національних економічних кордонів становить не соціальний «бунт бідних», а «бунт багатих», що, у свою чергу, супроводжується впливом капіталів. Особливою формою такого бунту стає

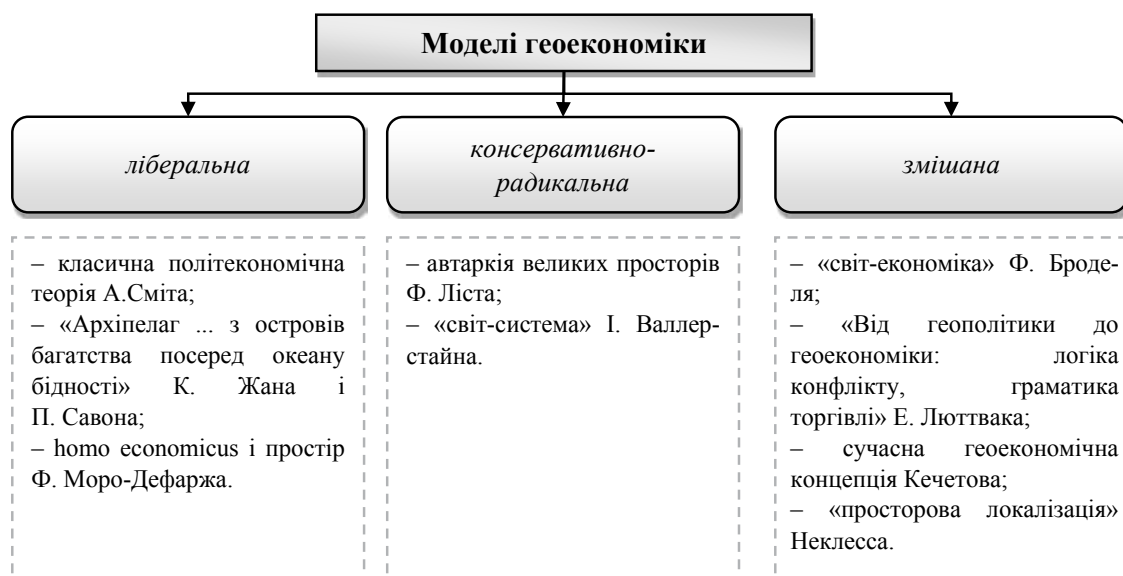

Рис. 1. Моделі геоэкономичних концепцій

Джерело: узагальнено авторами на основі [1–10]

підрив національної згуртованості міст і регіонів, що досягли успіху, які все менше спираються на підтримку держави, а тому не бажають спонсорувати сусідні знедолені території і готові скласти «Архіпелаг... з островів багатства посеред океану бідності» [2].

Позиція К. Жана і П. Савони простежується в їх закликах зміцнити національну державу, затиснуту між «пильними і хижими вільними містами» і зростаючими геоекономічними імперіями типу ЄС, «поки нас остаточно не поглинув новий світовий порядок і ті панівні в ньому сили, яким вдається вислизнути від демократичного контролю з боку громадян».

Заслужують уваги праці й інших європейських дослідників проблем геоекономіки. Так, Ф. Моро-Дефарж вважає, що геоекономіка, як вказує її назва, вивчає взаємодію між homo economicus і простором: вплив просторових чинників на сферу виробництва і розподілу товарів, використання простору для розгортання економічної діяльності. Геоекономіка, на думку дослідника, прагне отожнювати могутність із контролем над міжнародними мережами [3]. Могутність виникає зі здібностей створювати міжнародні мережі (торгові шляхи, канали передачі інформації або зображення тощо), використовувати їх, отримувати від них економічну вигоду. При цьому могутністю володіє той, хто займає стратегічне становище в міжнародній мережі або в сукупності міжнародних мереж і володіє талантом максимально використовувати свої переваги.

Серед представників, що запропонували консервативно-радикальну модель, особливої уваги потребують дослідження Ф. Ліста. Великий вплив на розвиток просторової економіки зробила його концепція самодостатньою території, що отримала назву «автаркії великих просторів».

Ф. Лист справедливо вважав, що для успішного розвитку господарства держава і нація повинні володіти певними умовами. У роботі «Національна система політичної економії» [4] він написав: «Значна населеність і велика, забезпечена природними багатствами територія – ось необхідні ознаки нормальної національності; вони становлять основну умову розумового розвитку, так само як матеріального добробуту і політичної могутності». Тільки в такому разі можна досягти навіть початкового ступеня економічної суверенності. Для країн, що мають територіальні недоліки, на думку Ф. Ліста, існує кілька способів поліпшення становища:

успадкування нових земель, купівля, завоювання й об'єднання за допомогою митного союзу. При цьому він наполягав на тому, щоб внутрішні обмеження на свободу торгівлі в межах союзу були мінімальні або взагалі скасовані. Питання експорту було гранично лібералізовано і повністю відповідало принципам «свободи торгівлі», імпорт же, навпаки, підпорядковувався стратегічним інтересам країн «митного союзу».

Подібні ідеї частково були розвинені в теорії «світ-системи» І. Валлерстайна. Згідно з нею, сучасна земна куля являє собою ієрархічно організовану соціально-економічну систему [5]. При цьому мова йде не про простий поділ праці, а про систему експлуатації країнами центру територій периферії. Схоже трактування характерне насамперед для націоналістично-орієнтованих інтелектуальних і політичних синтезів країн, що не входять в Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а також для лівої інтелігенції країн ОЕСР.

Змішана модель геоекономічного простору висвітлена у працях Ф. Броделя, Е. Люттвака, Е. Кечетова та О. Неклесова.

Синтетичний підхід характеризує насамперед роботи Ф. Броделя. Згідно з його поглядами, історично існували особливі структури: світи-економіки, відносно замкнуті щодо інших світів-економік [6]. Їх кордони були досить стійкі. Зараз ми живемо в межах глобального світу-економіки, створеного завдяки експансії західноєвропейського світу-економіки, починаючи з епохи Великих географічних відкриттів. Структура світів-економік дуже крихка. Вона володіє «щільністю і глибиною» лише в центральній зоні. Водночас торгове, фінансове та промислове переважання центру над периферією досягається дуже скромними, але парадоксально дієвими засобами.

На відміну від І. Валлерстайна, Ф. Бродель підкреслює незалежність економічного порядку світу-економіки від культурного, політичного, соціального та інших порядків. Проте ці порядки взаємно адаптуються один до одного і проникають один в інший.

Засновником сучасної геоекономіки прийнято вважати Е. Люттвака, консультанта Ради національної безпеки та Державного департаменту США. На його думку, суперництво держав не припинилося із завершенням стратегічного протистояння наддержав. Тепер воно все більшою мірою переходить з військово-стратегічної сфери у галузь економіки. На зміну геополітиці приходить геоеко-

номіка, політика, орієнтована на перемогу в економічному змаганні. Така геоекономіка зажадає розробити прийоми економічної оборони і наступу, спрямовані до головної мети – «забезпечити найкращу можливу зайнятість для найбільшої частини свого населення», а якщо знадобиться, то і на шкоду населенню чужих країн [7]. Зокрема, Е. Люттвак висунув поняття «турбокапіталізм», «рухомі по планеті фінансові потоки» і «примари бідності», що поступово набувають форми впливу на країни через стрімкий розвиток геофінансів.

Турбокапіталізм, на його думку, – це нинішній капіталізм, в якому завдяки інформатизації та глобалізації світової економіки процеси протікають набагато швидше. Найбільш явним наслідком настання епохи турбокапіталізму повинні були стати конфлікти нового типу – геоекономічні. Проте пророкування про настання геоекономічних війн було зроблено Е. Люттваком влітку 1990 року, коли в журналі «National Interest» була опублікована його стаття «Від геополітики до геоекономіки: логіка конфлікту, граматики торгівлі» [8, с. 17]. Всього через кілька років світ вже стрясали валютні і торгові війни, геоекономічні за своєю природою конфлікти.

Якщо розглядати наукову думку пострадянського простору, то особливої уваги заслуговують геоекономічні вчення Е. Кечетова та О. Неклесси.

На погляд Е. Кечетова, геоекономіка являє собою систему концептуальних поглядів, що відображають інтерпретацію глобального світу через систему економічних атрибутів; винесену за національні межі систему економічних атрибутів і економічних відносин, що визначають контур глобального економічного простору, в якому розгортаються світові економічні процеси; симбіоз національних економік і державних інститутів, переплетіння національних та наднаціональних економічних і державних структур [9]. Центральною частиною геоекономіки як новітньої економіко-фінансової конструкції, на думку Е. Кечетова, є геофінанси, що поступово формують самостійний науковий напрям, який пояснює якісно нову природу сучасних фінансів, витоки формування, поведінки світових транскордонних потоків і має свою самостійну атрибутику, категорійний і понятійний апарат.

О. Неклеса, розробник гексагональної моделі, геоекономіку розуміє «як просторову локалізацію типів економічної діяльності в глобальному контексті і пов'язану з цим феноменом нову формулу світового поділу

праці, а також як злиття політики й економіки у сфері міжнародних відносин, формування на цій основі системи стратегічних (глобальних) взаємодій» [10]. Геоекономіка розуміється ним як режим перерозподілу ресурсів і благ, який в умовах зростаючого творчого дефіциту «виступає не тільки як спосіб господарювання, а й як домінуюча система управління суспільством, як політика і навіть ідеологія наступаючої епохи, як нова владна система координат». У структурі геоекономіки О. Неклеса виокремлює [10, с. 269]:

- географічний імператив, що виражається в органічному зв'язку економіки і простору, у впливі кліматичних і ландшафтних особливостей на форми та закономірності господарської діяльності;

- «міць і її актуальний інструментарій», зсув міжнародних силових ігор, що відбувається з області військово-політичної в область економічну, породжує особливий тип конфліктів – геоекономічні колізії в глобальному контексті;

- політику та економіку у сфері міжнародних відносин, формування на цьому базисі системи стратегічних взаємодій та основ глобального управління;

- політику та стратегію підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації економіки (уніфікації і поглинання світової економіки «вселенським ринком», її нової структурності);

- просторову локалізацію (географічну і трансгеографічну) в новому глобальному універсумі різних видів економічної діяльності, нову типологію світового поділу праці;

- геоекономічну матрицю як своєрідну організацію соціального середовища, систему перманентного перерозподілу ресурсів на планеті і довгострокового планування такого перерозподілу тощо.

Гексагональна модель О. Неклесси заснована на феномені злиття політики з економікою в сучасному світі і відображає ієрархію не стільки держав, скільки «геоекономічних інтегрів» – комплексів економічної діяльності (фінансово-правові технології, високі технології, промислова діяльність, виробництво сировини тощо), пов'язаних переважно з тією чи іншою групою держав, з тим чи іншим географічним регіоном. Ключову матрицю відповідно до цього підходу геоекономічного світопорядку, на його думку, утворюють [10]:

1. Географічно локалізований простір:

- північноатлантичний Захід, пов'язаний з виробництвом високотехнологічних товарів і послуг;

– промисловий Новий Схід, розташований переважно в районі Великого тихоокеанського кільця;

– сировинний Південь з певною часткою умовності локалізації в області «Індоокеанської дуги»;

– найменш визначений в гео економічному аспекті простір «Сухопутного океану» північної Євразії.

2. Гео економічний простір, що не має жорсткої географічної локалізації:

– транснаціональний Квазі-Північ, що генетично походить з північноатлантичного регіону і пов'язаний з фінансово-правовим регулюванням глобальної економіки;

– архіпелаг Глибокого Півдня – «світовий андеграунд», деструктивна економіка якого заснована на хижацькому розграбуванні ресурсів цивілізації.

Провідне місце в гео економічному універсумі О. Неклесси займає «штабна економіка» Нової Півночі, заснована на стратегічному консенсусі північноатлантичного і транснаціонального блоків щодо шляхів і методів перерозподілу світового доходу, збирання глобальної «ренти». Гео економічним інструментарієм для досягнення подібних цілей є такі глобальні фінансово-правові технології, як світова резервна валюта, глобаль-

ний борг, програми структурної адаптації та фінансової стабілізації, «Вашингтонський консенсус», система управління національними та регіональними ризиками, що формується, а в перспективі – глобальна емісійно-податкова система.

Висновки. Завершуючи загальний огляд просторово-економічних концепцій, що становлять теоретико-методологічні основи сучасної глобалізації, слід зазначити, що світова спільнота приступила до безпрецедентного гео економічного перерозподілу світу у формі перерозподілу зон економічного впливу, до перекроювання політичної карти світу, економічних кордонів і формування в новітній фазі світового розвитку нового світового порядку. Основні гравці глобального світового ринку – країни-наддержави та розвинуті країни – реалізують безпосередньо свої власні стратегічні цілі та інтереси, що аж ніяк не відповідають географічним кордонам інших менш розвинених держав. У таких умовах менш розвинені держави зобов'язані реалізовувати гео економічні інтереси лише шляхом переорієнтації свого зовнішньоекономічного сектора з торгово-посередницької на виробничо-інвестиційну (гео економічну) модель зовнішньоекономічних зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economics.at.ua/load/4-1-0-42>
2. Жан К., Савона П. Геоэкономика – панування економічного простору / К. Жан, П. Савона. – М.: AdMagineum, 1997. – 2007 с.
3. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. М.: Конкорд, 1996. – 148 с.
4. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист / Социум, ЛКИ. – 2017. – 685 с.
5. Wallerstein I. The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. N.Y., L., 1974
6. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV – XVIII вв. М. Т. 1–3., 1986. – 630 с.
7. Luttwak E. N. The Coming Global War for Economic Power // The International Economy, 1993. – 410 p.
8. Luttwak E. N. From Geopolitics to Geoeconomics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce. // The National Interest, Summer 1990, p. 17–23.
9. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства): М.: Изд-во БЕК, 1999. – 381 с.
10. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). Под ред. А.И. Неклесси. СПб.: Алетейа, 2000. – 472 с.